

על שם טוב פלקירה כפרשן 'מורה נבוכים' לרמב"ם

יאיר שיפמן

כל המעיין, ולו אף בחטף, בספרו של שם טוב פלקירה מורה המורה (להלן: מוה"מ), נוכח לראות, כי ספר רב-חשיבות זה, שהוא פירושו של פלקירה למורה נבוכים לרמב"ם (להלן: מו"נ) — עתיר מובאות הוא. ברי, כי קיים מתאם בין כמות המובאות שמביאן פלקירה מפילוסוף מסוים לבין ההכרה שהוא מכיר אותו, הסתמכותו עליו וראייתו חשובה הן להארת דברי הרמב"ם והן להצגת עמדתו הוא. כאשר אין הרמב"ם משתמש במובאות מפילוסוף מסוים ואילו פלקירה מרבה להשתמש במובאות ממנו — ניתן להניח, כי פלקירה רוצה לרמוז לקורא, שעמדתו של הרמב"ם היא כעמדת אותו פילוסוף שהביא ואשר הרמב"ם לא נקב בשמו, או שפלקירה מפרש את הרמב"ם לאורו של אותו פילוסוף.

דוגמה בולטת לכך ניתן לראות בפירושו של פלקירה למו"נ ג, נא, נד. כאן מביא פלקירה מובאות ארוכות מספריו המקוריים — להבדיל מפירושו על כתבי אריסטו — של אבן באג'ה: תדביר אלמתוחד, רסאלה אלאתצאל ורסאלה אלודאע.¹ הרמב"ם

* מאמר זה יסודו בעבודתי לשם קבלת התואר דוקטור לפילוסופיה "מורה המורה" לר' שם טוב בן יוסף פלקירה — ניתוח פילוסופי ופילולוגי עם נספח, הכולל מהדורה ביקורתית על פי כתבי יד, הערות וביאורים, האוניברסיטה העברית בירושלים, תשרי ה'תשנ"א. העבודה נכתבה בהנחייתם המקצועית והמסורה של פרופ' ח' בן-שמאי ופרופ' ז' הרוי. תודתי העמוקה ניתנת להם בזה.

1 ראה: מוה"מ, עמ' 224, שורה 3-22; 229, שורה 12-21; 233, שורה 9-235, שורה 3. עימוד זה הוא לפי המהדורה הביקורתית המהווה חלק מעבודת הדוקטוראט שלי. המקבילות למובאות אלו לפי מורה המורה, מהדורת מ"ל ביסליכיס, פרסבורג 1837, הן: עמ' 132, שורה 12-28; 135, שורה 19-25; 137, שורה 24-138, שורה 29 [להלן: מוה"מ, ביסל']. חיבורי אבן באג'ה הובאו בעבודתנו לפי המהדורות האלה: תדביר אלמתוחד לאבי בכר מחמד בן יחיא בן אלצאיג בן באג'ה, מדריד-גרנדה 1946 [להלן: תדביר]; רסאלה אלאתצאל לאבי צאיג, בתוך: תלחיץ כתאב אלנפס לאבי אלוליד בן רשד, קהיר 1950, עמ' 102-118 [להלן: אלאתצאל]; רסאלה אלודאע, אלאנדלוס 1943, עמ' 15-40 [להלן: אלודאע].

גלה בפרקים אלו טפח ומכסה טפחיים, אולי דווקא בשל החשיבות שהוא מייחס הם.² הבאת דברי אבן באג'ה על-ידי פלקירה במרכז פירושו לפרקים אלו באה הורות למעיין, כי אליבא דפלקירה יש להבין פרקים אלו לאורו של אבן באג'ה. הנושאים שמקיף פלקירה במובאותיו אינם שונים במהותם מן הנושאים שבהם וא עוסק בפירושו; דהיינו: תורת הנפש, מטאפיסיקה, פיסיקה, הגלגלים, שלמות אדם. הוא ממעט לעסוק — הן בפירוש והן בהבאת מובאות — בלוגיקה. טעמי מצוות, מעשה-מרכבה ונבואה.

בקיאותו בלשון הערבית ובכתבי הפילוסופים הערביים עד לימיו עושה אותו מקור מהימן החושף, אגב פירושו, את מקורותיו של הרמב"ם עצמו. חשיפה זו זולה להיות הן על דרך החיוב, דהיינו: לאישוש דברי הרמב"ם על רקע דברי ילוסופים קודמים לו; והן על דרך השלילה, כלומר, להצגת סתירה בין המקור ובין ברי הרמב"ם, אות הוא, כי הרמב"ם קרא את המקור אולם גזר עמדה השונה הימנו.³ את ועוד: בשל היקף שליטתו של פלקירה במקורות הפילוסופיים של הרמב"ם גלה הוא אף מקורות אשר 'אשתמיטתיה למארן',⁴ והבאתם משנה לעתים את תמונה לחלוטין. זאת להודיעך, כי הוא בדק מקורות בכתבי אותם פילוסופים ממש, שר הרמב"ם לא הביאם במו"נ, במובלע או במפורש.

ולא זו אף זו: פלקירה משתמש במקורות הרמב"ם כדי להעפיל אל מעבר להם, ל אבן רשד, אשר הרמב"ם לא היה סיפק בידו לקרוא את כל חיבוריו קודם שחיבר ת מו"נ⁵ וסביר, שהיה עושה זאת אילו נקרו כתבי אבן רשד לידינו בזמן.

על-פי עדות הרמב"ם הם 'כדמות חתימה'. ראה: מו"נ ג, נא; עמ' תקעז, שורה 1 מלמטה. העימוד של מו"נ הוא על-פי הוצאת מוסד הרב קוק, ירושלים תשמ"ב. חשיפה זו, הן על דרך החיוב והן על דרך השלילה, בולטת בפירושו של פלקירה להקדמות הרמב"ם למו"נ ב. בחלק גדול מן ההקדמות, שבהן אין הרמב"ם פורס את מקורותיו, מביא פלקירה את מקורותיו האריסטוטליים של הרמב"ם. ואולם אגב פירושו להקדמה ד, שבה עוסק הרמב"ם בנושא התנועה, חושף פלקירה מחלוקת בין אריסטו לרמב"ם בשאלה: האם קיימת תנועה בנאמרת העצם, אם לא? הרמב"ם בהקדמה ד משיב 'הן'. אריסטו, שמביאו פלקירה, משיב 'לאו'. ראה: מוה"מ, עמ' 109, שורה 19–110, שורה 14. במוה"מ, ביסל', אין קטע זה מובא.

להלן, שתי דוגמות לכך: (א) מוה"מ, עמ' 173, שורה 10–16; מוה"מ, ביסל', עמ' 102, שורה 29–34 — לגבי המחלוקת שבין הרמב"ם לאלפאראבי בדבר הדמיון, או השוני, שבין הגלגלים לכוכבים. אילו קרא הרמב"ם את המקור מאלפאראבי אשר נשמט מידיעתו, לבטח היה מקבל את עמדת אלפאראבי לגבי השונות בין חומר הגלגלים לחומר הכוכבים; (ב) מוה"מ, עמ' 168, שורה 21–169, שורה 6; מוה"מ, ביסל', עמ' 100, שורה 7–16 — מובאה המשמשת הוכחה נוספת, אליבא דפלקירה, כי אין לאריסטו מופת על קדמות העולם.

באיגרתו לתלמידו, ר' יוסף בן שמעון, כותב הרמב"ם, כי זה עתה הגיעו לידינו כל ספרי אבן רשד, פרט לספר החוש והמוחש, 'ולא מצאתי עד עתה פנאי לעיין בכל ספריו'. ראה: איגרות הרמב"ם, מהדורת י' שילת, ירושלים תשמ"ז, עמ' שיג, שורה 13–15 [להלן: הרמב"ם, איגרות]. איגרת זו נכתבה, לפי חתימתה, בראשית חודש מרחשוון אתק"ג לשטרות, דהיינו:

פלקירה ראה בכתבי אבן רשד ואבן סינא, מעין 'מאגר מידע' על פילוסופים שונים המובאים בכתביהם. משמע: כאשר מביא פלקירה דברים בשם תמיסטיוס, אלכסנדר מאפרודיסיאס ועוד — הרי שבמרבית המקרים הוא לא קרא דברים אלו במקור, אלא בהיותם מובאים בכתבי אבן רשד ואבן סינא, הוא סומך עליהם כעל מוסרים מהימנים של דברי קודמיהם, אף אם אינם מסכימים לעמדותיהם.⁶
להלן דוגמות מספר לדרך עבודתו של פלקירה בהבאת מובאותיו:

א. בפירושו למו"נ א, לב,⁷ פותח פלקירה בהצגת מובאה מדברי הרמב"ם שעיקרה הוא: ההבדל בין ה'בלאי' הקורה להשגה החושית לאחר מאמץ רב והדומה ל'בלאי' הקורה להשגה השכלית במקרה דומה. בהמשך מביא פלקירה מובאה מאלפאראבי,⁸ התומכת את גרסתו של הרמב"ם. לאחר מכן באות שלוש מובאות נוספות — של אריסטו,⁹ אבן רשד¹⁰ ואבן סינא¹¹ — שעמדתן הפוכה מעמדתו של הרמב"ם;

בשנת 1191 לסה"נ. ש' פינס, במאמרו: 'המקורות הפילוסופיים של מורה נבוכים', בתוך: בין מחשבת ישראל למחשבת העמים, ירושלים 1977, עמ' 149–150, סבור, כי איגרת זו נכתבה לאחר שהשלים הרמב"ם חלקים מספר ממו"נ. פינס סבור, כי הרמב"ם לא הכיר, לא ישירות ולא עקיפות, שום רעיון של אבן רשד שעה שכתב את מו"נ. ראה: שם, עמ' 109, הערה 11. באיגרתו לר' שמואל בן תיבון, אשר נכתבה כשמונה שנים לאחר איגרתו לר' יוסף בן שמעון, מדבר הרמב"ם על כי 'ספרי אריסטו הם הם השרשים לכל אלו הספרים של חכמות', אשר אי אפשר להבינם אלא רק לפי פירושי 'אלכסנדר, או תמסטיוס, או באור אבן רשד'. ראה: הרמב"ם, איגרות, עמ' תקנג, שורה 5–7. אף כאן נוגע הרמב"ם באבן רשד, אולם רק כפרשנו של אריסטו. בחתימת איגרת זו נכתב: 'ביום שמיני לתשרי אתקיי"א לשטרות', דהיינו: שנת 1199. ראה: שם, עמ' תקנד, שורה 6. אף וולפסון קובע, כי אין כל הוכחה שהרמב"ם הכיר את כתבי אבן רשד שעה שכתב את מו"נ. ראה: H. A. Wolfson, *Crescas' Critique of Aristotle*, Harvard 1971, p. 323

לדוגמה: בפירושו למו"נ ב, כב מביא פלקירה את הערתו של תמיסטיוס הטוען, כי הוכחותיו של אריסטו על טבע הגלגל אינן מופתיות. הערה זו נלקחה מן הביאור הקצר לאבן רשד על 'השמים והעולם' לאריסטו, רסאיל אבן רשד, חידראבאד 1947, עמ' 6, שורה 15–16. ראה: מוה"מ, עמ' 181, שורה 3–4; מוה"מ, ביסל', עמ' 107, שורה 7–8. דוגמה נוספת: בפירושו למו"נ ב, ד, מביא פלקירה את דעתו של אלכסנדר מאפרודיסיאס, כי לכל גלגל יש חֲשׂוֹק המהווה סיבה תכליתית לתנועתו. המובאה נלקחה מספרו של אבן סינא אלשפא, אלאלאהיאת, קהיר 1960, מאמר ט, פרק ב, עמ' 292, שורה 1–293, שורה 3. הקטע מצוי אף באלנג'את, קהיר 1938, עמ' 466, שורה 19–22. את העמדה המיוחסת לאלכסנדר מאפרודיסיאס ניתן לזהות בחיבורו: 'פי מבאדי אלכל', ארסטו ענד אלערב, א, מהדורת עבד אלרחמן בדוי, קהיר 1947, עמ' 266, שורה 9–11, 267, שורה 8–9.

7 מוה"מ, עמ' 19, שורה 22–22, שורה 16; מוה"מ, ביסל', עמ' 16, שורה 7–17, שורה 25.

8 מוה"מ, עמ' 20, שורה 12–14; מוה"מ, ביסל', עמ' 16, שורה 18–20.

9 מוה"מ, שם, שורה 15–20; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 21–25.

10 מוה"מ, שם, שורה 21–21, שורה 13; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 17–25, שורה 4.

11 מוה"מ, שם, שורה 14–22, שורה 2; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 4–13.

היינו: ההשגה החושית הולכת וכוֹהָה עם התמדת השימוש בה, ובפרט לאחר שחש חוש במוחש חזק. אשר לשכל — המצב הפוך: בשל היותו נבדל מן הגוף הולך הוא ומתחזק עם התמדת השימוש בו. אם תקרה לשכל חולשה — הרי זה בשל תינתו בכלי הגוף ואין השכל נחלש אלא כליו הגופניים. דומה, כי אם נבחן את המכנה המשותף שבין אריסטו ושני פרשניו — אבן רשד ואבן סינא כפי שמביאם זלקירה — לעומת גישת הרמב"ם, נבחין גם בהבדל שבין אריסטו ובין שני פרשניו. הבחנת אריסטו קיצונית: 'החוש לא יתרוקן מהגוף, וזה (כלומר, השכל) נבדל'.¹² פרשניו ממתנים את חריפות ההבחנה לאחר שהם מקבלים אותה בפתחת דבריהם.¹³ אבן רשד מקשה על דברי אריסטו: 'יש לחשב שתקרה לשכל חולשה מזה הצד', והוא משיב: 'ואין הדבר כן אלא במקרה'.¹⁴ מסתבר, אם כן, כי היחלשותו של השכל אינה מהותית לו, כי אם מקרית, בשל הסתייעותו בכוחות גופניים, במדמה ובחושב. אבן זינא טוען לקראת סיום דבריו:

ואם תקרה לו במקצת העתים חולשה תקרה לו זה להסתייע השכל בדמיון המשתמש בכלי שיחלש ויחלש הוא ולא ישרת השכל.¹⁵

אבן סינא אינו מדבר על 'מקרה', אלא על 'במקצת העתים', כאשר הסיבה להיחלשותו זומה לזו שהצביע עליה אבן רשד.

המכנה המשותף שבין אבן סינא ואבן רשד: גם כוח השכל, אשר במהותו הוא פרד מן הגוף, עלול לכהות, אולם היחלשות זו אינה מתמדת ואינה מהותית לו. היא זוצאת נתינתו בכלי הגוף ושימושו בהם.

פרשנות זו יוצרת קירוב־מה בין הרמב"ם ובין אבן סינא בתוך כדי שמירת המרחק ביניהם. זאת, משום שעל דעת הרמב"ם השכל הוא כלי גופני שאינו נפרד מן הגוף,¹⁶ בה בשעה שאבן סינא ואבן רשד רואים בו חלק נפרד מן הגוף. מבחינה זו ממשיך הרמב"ם את דרכו של אלכסנדר מאפרודיסיאס, בה בשעה שאבן סינא ואבן רשד הולכים אחרי תמיסטיוס הממשיך את דרכו של אריסטו.

דרך נוספת 'לתרץ' את המחלוקת היא האפניה אל דברי הרמב"ם בסוף הפרק:

ולא תדקדק מלות נאמרו בשכל בזה הפרק וזולתו, כי הכונה ההישרה אל הענין המכון, לא להודיע אמתת מהות השכל.¹⁷

11: מוה"מ, עמ' 20, שורה 20; מוה"מ, ביסל', עמ' 16, שורה 25.
 1. דברי אבן רשד — מוה"מ, שם, שורה 21–21, שורה 13. דברי אבן סינא — שם, שם, שורה 14–22, שורה 2. במוה"מ, ביסל', עמ' 16, שורה 17–25, שורה 4.
 14: מוה"מ, עמ' 21, שורה 7–9; מוה"מ, ביסל', עמ' 16, שורה 17–34, שורה 1.
 1. מוה"מ, שם, שורה 22–23, שורה 2; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 11–13.
 14: מו"נ א, עב; עמ' קסז, שורה 17.
 17: מוה"מ, עמ' 22, שורה 4–5; מוה"מ, ביסל', עמ' 17, שורה 14–16.

- בנושא זה ידון הרמב"ם בפרק סח ועב בחלק זה של מו"נ, ואם נראית כאן סתירה — יכולה זו להיות מטעמים דידיאקטיים, דהיינו: סתירה מן הסיבה החמישית. טיפולו של פלקירה בסוגיה זו חושף כמה קווים אופייניים:
1. באמצעות חשיפת עמדת אריסטו ופירושים לה מציג פלקירה את הרמב"ם כמכריע הכרעה מסוימת בסוגיה מרכזית אשר רבות בה הדעות לכאן ולכאן;¹⁸
  2. הכרעתו של הרמב"ם על רקע הצגת המתנגדים לגישתו מעמידה את עמדתו לוויכוח ולמחלוקת;
  3. יש בכך תרומה חשובה להעמדת סמכות הרמב"ם בפרופורציה מתאימה, כבעל דעה אחת מתוך אחרות שוות-ערך ולגיטימיות במידה שווה;
  4. פלקירה אינו קובע את עמדתו בנושא הנדון. סביר הוא, שישאיר זאת לקורא. אולי החשוב לו הוא להעמיד את הרמב"ם במקומו הנכון בעיני הקורא יותר משחשובה לו נקיטת עמדה מצדו לגבי הנושא הנדון;
  5. פלקירה מנסה לגשר בין הדעות השונות החלוקות. משמע: אף אליבא דאריסטו, אבן סינא ואבן רשד, המקבלים את היות השכל נבדל, אי-אפשר להתעלם מן העובדה שתקרה לשכל חולשה במקצת העתים בשל תלותו בחומר. הם לא יטענו כרמב"ם שהשכל הוא כוח גופני, אולם יתקרבו לטענתו, כי הוא נחלש לעתים, אם כי לא ככוחות הגופניים;¹⁹
  6. פלקירה חושף כאן שתי אסכולות בתולדות הפסיכולוגיה הפריפוטטית. אחת הטוענת, כי הכוח השכלי נבדל מן הגוף — אריסטו, אבן סינא ואבן רשד; והשנייה הטוענת, כי הוא כוח גופני — הרמב"ם ואלפאראבי. כאן ממלא פלקירה תפקיד חשוב כהיסטוריון של הפילוסופיה;
  7. פלקירה משוכנע, כי הרמב"ם עצמו היה ער לכל ההבחנות אשר העמידן פלקירה עצמו: 'ואין ספק כי לא נעלם כל זה ממורנו ז"ל'.²⁰ משמע: גם אם לא דיבר הרמב"ם על ההבחנות הנזכרות, הרי לבטח חשב עליהן ומטעמיו הדידיאקטיים נמנע מהבאתן כאן והעדיף להביאן במקומות אחרים במו"נ;
  8. פלקירה אינו חש עצמו בר-סמכא גדול עד כדי להעיר על שגיאה אצל הרמב"ם, או על הבחנה אשר נעלמה מידיעתו. במקרים אחדים במוה"מ כאשר מגיע פלקירה

18 דוגמות נוספות לפריסת מגוון של דעות לא-אחידות ראה במו"נ א, ע; מוה"מ, עמ' 63, שורה 19-1; מוה"מ, ביסל', עמ' 40, שורה 8-23 — על הקשר בין גוף לנפש. על נושא הישארות הנפש — ראה: מוה"מ, עמ' 105, שורה 12-106, שורה 19; מוה"מ, ביסל', עמ' 64, שורה 18-65, שורה 8.

19 דוגמה נוספת לפשרה של פלקירה בין הרמב"ם ובין אריסטו ואבן רשד — ראה: מוה"מ, עמ' 170, שורה 16-171, שורה 10; מוה"מ, ביסל', עמ' 101, שורה 11-27; ובפירושו של פלקירה — מוה"מ, שם, שורה 10-15; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 27-31.

20 מוה"מ, עמ' 22, שורה 3; מוה"מ, ביסל', עמ' 17, שורה 14.

אל הסף הזה נסוג הוא לפתע לאחוריו ובלבד שלא 'יאשים' את הרמב"ם בטעות או בהבחנה לא-מדויקת.

דוגמה מאלפת נוספת לרתיעתו של פלקירה מ'עימות' עם ה'נשר הגדול' ניתן למצוא בדיונו בהוכחת הרמב"ם למציאות האל מן התנועה, במו"נ ב, א. פלקירה מקבל את דרכו זו של הרמב"ם, אם כי לא בלב שלם, באשר דרך זו בנויה על הנחת נצחיות הזמן והתנועה,

כי זו הדרך כנגד האמונה, ואם נמצא דרך אחר אמתי שלא יסתור האמונה — מהחיוב שנבחר בו.²¹

על רקע הוויכוח על ספרי הרמב"ם וחששם של רבים, כי הרמב"ם האמיתי אינו מאמין בבריאה יש מאין — אין פלקירה מוכן לקבל את עמדתו האקזוטריית של הרמב"ם המקבל — ולו גם דידאקטית, לדבריו — את הנחת קדמות העולם כדי להוכיח את מציאות האל. פלקירה ממשיך בדיונו וטוען, כי בדרך הוכחה זו יש פגם לוגי: אם עניין קדמות העולם או חידושו אינו מוכח מופתית אלא הוא בבחינת 'מעמד שכלי' — כיצד המסקנה הסופית הנובעת ממנו תוכל להיות מופתית? הרי מופת חייב להיבנות על הנחות-יסוד מופתיות, ואם אחת מהן אינה מופתית הרי אף המסקנה אינה מופתית! ובלשונו של פלקירה:

איך יתבאר דבר גדול כזה בדבר שהוא מסופק, וכ"ש אם אינו אמתי? כי אם הקדמות המופת אינם אמתיות איך תהיה התולדה מהם אמתית? ואיך יתחבר מהם מופת שלא יהי ספק בו?²²

פלקירה חש, כי הוא מעורר קושיה חמורה נגד הרמב"ם ונסוג בו על הסף באמרו: זואין ספק שלא נעלם זה ממורנו ז"ל וכל דבריו בהשכלי.²³

ב. בפירושו למו"נ א, סח, הפרק שבו דן הרמב"ם באחדות שכל-משכיל-מושכל, חושף פלקירה, אגב הבאת מובאות מאבן סינא ומאבן רשד, הבחנות בדברי הפילוסופים בין השכל המשכיל את עצמו לעומת השכל המשכיל ישים חיצוניים לו, מכאן, ובין השכל המשכיל ישים נבדלים לבין השכל המשכיל ישים מוחשיים, מכאן. הרמב"ם הבחין בין הקב"ה, השכל הפועל והאדם. בא פלקירה, ודווקא באדם, הנקודה המשמעותית לדידו, שבה סתם הרמב"ם ולא פירש, פורס הוא יריעה של הבחנות חשובות. וזאת, בהסתמך על אריסטו, אבן סינא ואבן רשד.²⁴

21 מוה"מ, עמ' 129, שורה 8-10; מוה"מ, ביסל', עמ' 77, שורה 4-5.
 22 מוה"מ, עמ' 68, שורה 17-19; מוה"מ, ביסל', עמ' 43, שורה 17-19.
 23 מוה"מ, שם, שורה 21; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 20.
 24 מוה"מ, עמ' 53, שורה 22-55, שורה 8; מוה"מ, ביסל', עמ' 35, שורה 10-38.

הן אבן סינא והן אבן רשד מצמצמים את אפשרות אחדות שכל-משכיל-מושכל. אבן סינא מצמצמה למצבים שבהם מציירת הנפש את עצמה, ואבן רשד — למצבים שבהם משכילה הנפש מושפלות מופשטים. המכנה המשותף שבין אבן סינא ולבין אבן רשד, אליבא דפלקירה, נעוץ בהבחנה, כי גם כאשר השכל האנושי מצוי בפועל — לא תמיד קיימת 'האחדות המשולשת'. טיב המושכלות — ובכך חלוקים הם זה על זה — עושה את ההבדל.

דרכו של פלקירה מתאפיינת כאן גם בדידאקטיקה מעניינת: לאחר הצגת עמדת הרמב"ם וחידודה ממשיך פלקירה את פירושו דווקא בנקודה שבה סתם הרמב"ם ולא פירש: האם תמיד, כאשר מצוי שכלו של האדם בפועל מתאחדים השכל, המשכיל והמושכל? כאן באים דברי פילוסופים אחרים לסייג את קביעת הרמב"ם. דוגמה זו מבהירה נקודות נוספות בדרך שמביא פלקירה את מובאותיו ושימושו בהן:

1. הצגת מגוון גישות דווקא בנקודה שבה לא פירט הרמב"ם את דעתו;
2. אי-גילוי דעתו האמיתית של פלקירה בנושא זה;
3. הצד הדידאקטי: טיפול קצר, יחסית, בנושאים שבהם אין לפלקירה מה שיוסיף (הקב"ה והשכל הפועל) והבאת הדברים עד לנושא האדם, מקום שבו יוצגו השאלות הרלוואנטיות וההבחנות שיש בהן משום חידוש לדברי הרמב"ם.

ג. ואם בדידאקטיקה עסיקינן — הרי בפירושו למו"נ ג, יז מביא פלקירה בזו אחר זו שתי דעות בהשגחה: הדעה השלישית, דעת האשעריה, כי 'תנועות בע"ח כולן ועמידותיו משוערות ("מקדרה")', והדעה החמישית, דעת תורת משה, 'שהאדם בעל יכולת מחלטת ("אסתטאעה מטלקה")'.²⁵ אלה הן שתי הדעות הקיצוניות מכלל חמש הדעות שמביא הרמב"ם באותו פרק. זאת, כדי להעמיד רקע הולם הן להצגתו את דרך התורה וחז"ל, שיש בה פנים לכאן ולכאן,²⁶ והן כרקע למובאה ארוכה של אבן רשד הדנה בניגוד שבין חופש והכרח.²⁷

ד. בשני מקומות מביא פלקירה מקור שווה; פעם אחת הוא מייחסו לאבן רשד ופעם שנייה — לאריסטו. הכוונה למובאה מהביאור האמצעי לספר הנפש לאבן רשד.²⁸ המובאה פותחת ב'קאל', כלומר: 'אמר' (אריסטו). משמע: זו מובאה מאריסטו שמביאה אבן רשד. בפירושו של פלקירה למו"נ א, נח²⁹ מובאים הדברים בשם

25 מוה"מ, עמ' 216, שורה 7-12; מוה"מ, ביסל', עמ' 127, שורה 25-29.

26 מוה"מ, שם, שורה 18-217, שורה 9; מוה"מ, ביסל', עמ' 128, שורה 1-14.

27 מוה"מ, שם, שורה 10-219, שורה 13; מוה"מ, ביסל', שם, שורה 15-129, שורה 21.

28 אבן רשד, הביאור האמצעי לספר הנפש, מהדורת א' עברי (טרם נדפס), עמ' 125, שורה 10-13.

29 מוה"מ, עמ' 43, שורה 13-16; מוה"מ, ביסל', עמ' 29, שורה 19-22.

אריסטו. לעומת זאת, בפירושו של פלקירה למו"נ א, נז³⁰ מובאים אותם דברים ממש בשם אבן רשד. ולא זו בלבד, אלא אף ניכרים הבדלים בין שני התרגומים.³¹ ניתן להניח, כי פלקירה הגיע פעמיים למובאה זו אנב כתיבת פירושו. פלקירה מוכיח כאן עצמאות בתרגום לא רק כלפי מתרגמים אחרים, אלא אף כלפי עצמו.

ה. פלקירה מביא, לעתים, מובאות הבאות 'למקם' את הרמב"ם בעימות בין פילוסופים שונים בנושא מסוים. התופעה בולטת, דרך משל, בפירושו למו"נ ג, יח. הרמב"ם קבע,

כי אין מחוץ למחשבה מין נמצא, אלא המין ושאר הכללים — ענינים מחשביים.³²

פלקירה בפירושו למובאה זו מציב את עמדות אפלטון ואריסטו בנושא האידיאות וממקם את הרמב"ם כאריסטוטליקן מובהק.

ו. כאשר מתרגם הרמב"ם דברי פילוסופים מוסלמיים המביאים פסוקי קוראן או חדיתיים לאישוש קביעותיהם — משמיט פלקירה בשיטתיות פסוקים אלו. להלן דוגמות אחדות לכך:

1. במוה"מ, עמ' 217, שורה 10–219, שורה 13 מובאת מובאה מספרו של אבן רשד: כתאב אלכשף ען מנאהג' אלאדלה פי עקאיד אלמלה [להלן: אלכשף], עמ' 134, שורה 13–139, שורה 12, שבה מתאפיינת בכמה מקומות שיטתו של פלקירה במקרים אלו. בעמ' 134, שורה 15–16 מופיעים מושגים אסלאמיים מובהקים כ'אלכתאב' ו'אלסנה', אשר פלקירה נמנע מלתרגם אותם. בהמשך אומר אבן רשד: 'אמא פי אלכתאב פאנה תלקי פיה איאת כת'ירה'³³ ופלקירה מתרגם: 'כי אנו מוצאים בדת דברים רבים'.³⁴ את המילים 'פי אלכתאב' מתרגם פלקירה 'בדת', ואת 'איאת' — 'דברים'. בהמשך מתרגם פלקירה את 'ותלקי פיה איאת'³⁵ — 'ויש בו דברים'.³⁶ בהמשך, כאשר מאשש אבן רשד את דבריו על-ידי פירוט הפסוקים הקובעים את

- 30 מוה"מ, עמ' 41, שורה 17–21; מוה"מ, ביסל', עמ' 28, שורה 18–20.
 31 למשל, במקור נאמר: 'ולמא כאן אלשח'ץ אלמשאר אליה שיא ומאהיתה שיא אחר', במוה"מ, עמ' 41, שורה 17–18 נאמר: 'והדבר הרמוז אליו דבר ומהותו דבר'. ראה: מוה"מ, ביסל', עמ' 28, שורה 18. במוה"מ, עמ' 43, שורה 13 נאמר: 'והאיש הרמוז אליו דבר ומהותו דבר אחר'. ראה: מוה"מ, ביסל', עמ' 29, שורה 19.
 32 מוה"מ, עמ' 219, שורה 21–23; מוה"מ, ביסל', עמ' 129, שורה 28–29. וראה גם: מוה"מ, עמ' 165, שורה 7–17; מוה"מ, ביסל', עמ' 98, שורה 4–12.
 33 אבן רשד, אלכשף, מהדורת ליידן 1959, עמ' 134, שורה 16.
 34 מוה"מ, עמ' 217, שורה 12–13; מוה"מ, ביסל', עמ' 128, שורה 17.
 35 אלכשף, עמ' 134, שורה 17.
 36 מוה"מ, עמ' 217, שורה 13–14; מוה"מ, ביסל', עמ' 128, שורה 18.

חופש הבחירה — מחד גיסא, ואת הגזרה הקדומה — מאידך גיסא, פוסח פלקירה עליהם לחלוטין.³⁷ בהמשך דיונו עובר אבן רשד לחדית'ים התומכים בקביעתו,³⁸ ואף הם הושמטו מתרגומו של פלקירה.³⁹

2. במוה"מ, עמ' 92, שורה 20 אומר פלקירה: 'ואין לחוק האלוה ית' חלוף'. משפט זה הוא חלק ממובאה ארוכה הלקוחה מתהאפת אלתהאפת לאבן רשד.⁴⁰ ברם, אם נבדוק את הדברים במקור ניווכח לראות, כי כתוב שם:

ואללה עז וג'ל יקול: ולן תג'ד לסנה אללה תבדילא ולן תג'ד לסנה אללה תחולא.⁴¹

מתברר, כי פלקירה עושה פאראפראזה לפסוק מן הקוראן מבלי להזכיר את מקורו כלל.

3. פלקירה אף משמיט, בעקביות, כל רמיזה למושגים מתחום הקוראן והאסלאם. לדוגמה: בפירושו למו"נ א, ט מביא פלקירה מובאה מאלכשף לאבן רשד במהלכה אומר הוא:

ומהם ירדו המלאכים בנבואה אל הנביאים. וכל החכמים מסכימים, כי האלוה ית' והמלאכים בשמים.⁴²

במקבילה באלכשף נאמר:

ואן מן אלסמא נזלת אלכתב ואליהא כאן אלסרא באלנבי צלי אללה עליה וסלם חתי קרב מן סדרה אלמנתהי.⁴³

פלקירה משמיט משפט זה, שיש בו רמיזה הן ל'סדרה אלמנתהי' והן ל'אסרא'.⁴⁴

37 ראה: אלכשף, עמ' 134, שורה 20–135, שורה 12; וראה תרגומו של פלקירה — מוה"מ, עמ' 217, שורה 15–16; מוה"מ, ביסל', עמ' 128, שורה 19–20. בין שתי שורות אלו 'עלם' כל הטקסט הנזכר של אבן רשד.

38 אלכשף, עמ' 135, שורה 12–136, שורה 9.

39 ראה לעיל, הערה 37.

40 ראה: אבן רשד, תהאפת אלתהאפת, מהדורת ס' דניא, קהיר 1964, עמ' 781, שורה 11–788, שורה 2, בדילוגים [להלן: תהאפת]; מוה"מ, עמ' 92, שורה 3–93, שורה 6; מוה"מ, ביסל', עמ' 57, שורה 1–24.

41 תהאפת, עמ' 786, שורה 13–14; קוראן, סורה לה, 43.

42 מוה"מ, עמ' 17, שורה 24–25; מוה"מ, ביסל', עמ' 14, שורה 37–38. המובאה כולה — מוה"מ, עמ' 17, שורה 23–18, שורה 21; מוה"מ, ביסל', עמ' 14, שורה 37–15, שורה 18. מקור המובאה: אלכשף, עמ' 94, שורה 5–96, שורה 1.

43 שם, עמ' 94, שורה 7–8.

44 על ה'אסרא' — עליית מוחמד לשמים, ראה: קוראן, סורה יז, 1. על 'סדרה אלמנתהי' — עץ הלוטוס הנמצא ברקיע השביעי, ראה: קוראן, סורה נג, 14, ובפירושו אלג'לאלין על סורה יז, 1.

דוגמה נוספת ניתן למצוא במוה"מ, עמ' 229, שורה 10–21, שבו מסיים פלקירה שפט מן המובאה מרסאלה אלאַתצאל לאבן באג'ה במילים: 'ויקדשהו עם הנביאים החסידים'. במקור אומר אבן באג'ה: 'ויקדסה מע אלנביין ואלצדיקין ואלשהדא אלצאלחין'.⁴⁵ נראה, כי פלקירה נמנע מתרגום שני המושגים האסלאמיים: 'שהדא'⁴⁶ צאלחין'⁴⁷ לעברית, והסתפק רק ב'אלנביין ... ואלצאלחין', דהיינו: הנביאים החסידים.

מעניינת היא המובאה אשר מביאה פלקירה בסיום פירושו למו"נ ב, יג, פרק שבו ביא הרמב"ם שלוש דעות בנושא בריאת העולם: דרך התורה — דרך החידוש; דרך אפלטון — דרך טביעת צורות בחומר קדמון; ודרך אריסטו — דרך הקדמות.⁴⁸ לקירה מביא מובאה מאבן רשד, שבה מוצגות שלוש עמדות בנושא זה, ומיונן אינו ופף את מיונו של הרמב"ם: עמדת המדברים, עמדת הפילוסופים ועמדת הדהריה.⁴⁹ ם נשווה בין שני סוגי המיון יתברר לנו, כי לעמדת המדברים אצל אבן רשד מקבילה עת התורה אצל הרמב"ם, לעמדת הפילוסופים אצל אבן רשד מקבילה דעת אריסטו, אילו לעמדת הדהריה אין מקבילה כלל במיונו של הרמב"ם. ממובאה זו עולה:

. צורת המיון של הרמב"ם אינה היחידה;

. לפי מיונו של אבן רשד מצוי אריסטו באמצע, בו בזמן שלפי מיונו של הרמב"ם צוי הוא בקצה. אבן רשד סבור אפוא, כי יש קיצוניים מאריסטו; . אם בעיני הרמב"ם היה אריסטו קיצוני בקרב הפילוסופים הלא-מונותאיסטים, רי בא פלקירה והציג את הדהריה כקיצוניים ממנו;

. וכאן נשאלת השאלה החשובה: לשם מה הביא פלקירה דברים אלו של אבן רשד? אולי רצה הוא לרמוז לקורא המעיין, שאין אריסטו מייצג את העמדה

4 אלאַתצאל, עמ' 108, שורה 28. הקטע מובא בפירושו של פלקירה למו"נ ג, כא.

4 על המושג 'צדיק' ראה: האנציקלופדיה של האסלאם, הוצאה ישנה, ד, ליידין-לונדון 1934, טור 402–403. זהו תוארו של אבו-בכר, הח'ליף הראשון לאסלאם, ומשמעו: הנאמן, או: המאמין, דובר האמת.

4 על המושג 'שהיד' (יחיד של 'שהדא'), ראה: האנציקלופדיה של האסלאם (לעיל, הערה 46), טור 259–261. משמע: אדם המוסר נפשו על קדושת דתו, אדם שמת במלחמת המצווה, או אגב קיום מצווה אחרת באסלאם. המושג מקביל למונח היווני-לאטיני, אשר התקבל בלשונות אירופה: מַרְטִיר.

4 ראה: מו"נ ב, יג; עמ' רמד-רמח.

4 מוה"מ, עמ' 165, שורה 7–17; מוה"מ, ביסל', עמ' 98, שורה 4–12. מקור המובאה: אבן רשד, תהאפת, עמ' 455, שורה 11–456, שורה 12. למונח 'דהריה' שתי משמעויות: (א) המאמינים בקדמות העולם ובנצחיותו: דוחים כל השגחה, תחיית המתים וחיי העולם הבא; (ב) הסוטים מדרך האמת: המעמידים במרכז עולמם את הנאות העולם הזה. הכוונה כאן היא למשמעות הראשונה, לגישה קיצונית אף מזו של אריסטו בנושא קדמות העולם. על משמעות המושג ראה: האנציקלופדיה של האסלאם, הוצאה חדשה, ב, ליידין-לונדון 1965, טור 95–97.

הקיצונית ביותר בנושא בריאת העולם, כהבאת הרמב"ם, אלא הדהריה קיצונית ממנו, ואולי הדבר פותח פתח לגיטימיזאציה של שיטתו בתוך הגותו של פלקירה? משמע: אף פלקירה יכול לחיות בשלום עם עמדתו של אריסטו. האם כך רוצה פלקירה לרמוז לנו, כי זוהי בעצם עמדתו האזוטרית של הרמב"ם אשר הוא מזדהה עמה? אין הדברים נאמרים במפורש כלל וייתכן שיש כאן רובד אזוטרי אצל פלקירה עצמו.

ניתן לראות בפלקירה את מגשימה האמיתי של עמדת הרמב"ם הבאה לידי ביטוי במילים: 'ושמע האמת ממי שאמרה'.⁵⁰ זאת, משום שהאמת, שהיא אחת, חוצה גבולות עמים, דתות ולשונות ואינה מבחינה בין בן-ברית לשאינו בן-ברית. בפועל לחשיפת מקורותיו של הרמב"ם עושה פלקירה מעשה הדומה, במובן מסוים, למעשי מפרשי משנה תורה. כמותם אף הוא חושף מקורות אשר הרמב"ם לא הביאם, אם כי מסיבות שונות בתכלית, כדי להעשיר את מבטו של המעיין בספריו ולהעמידו על רקע רחב יותר.

שני הספרים — משנה תורה ומורה נבוכים — שונים בטיבם. משנה תורה מיועד להמונים, באופן שהסתרת מקורותיו היא אחד האמצעים לפשטם ולעשותם זמינים לכל יהודי. חשיפת מקורותיו — יש בה, בצד המשמעות העקרונית של קיום מצוות תלמוד תורה כהלכתה, אף הצגת סמכותו של הרמב"ם כפוסק הלכה באור נכון יותר. משמע: כאשר המתחקה על מקורותיו של הרמב"ם יכירם, על שפע הדעות והמחלוקות בנושא ואת היות הרמב"ם מכריע הכרעה מסוימת בנושא הנדון בין הדעות השונות — יכיר המעיין, כי אין הרמב"ם מקור יחיד ובלעדי ותורתו תישאר תורה שבעל-פה ולא תהפוך ל'תורה שבכתב' שאין עליה עוררין. אולם, העוקבים אחרי מקורות הרמב"ם במשנה תורה לא יהיו כל הנזקקים למשנה תורה עצמו. זאת, משום שצעד זה דורש הכשרה וידיעות נרחבות בש"ס, אשר האדם הפשוט על-פי-רוב אינו ניחן בהן. משמע: פרשנות משנה תורה העוסקת בחשיפת מקורותיו, בנויה על הצרת תחום העוסקים בה.

אף הצגת מקורותיו של הרמב"ם במורה נבוכים — ספר אזוטרי המיועד לבני עלייה — יש בה משום העמדת סמכותו של הרמב"ם בפרופורציה נכונה יותר. אולם, וזאת בניגוד לפרשנות משנה תורה, יש בה משום הרחבת-מה של תחום העוסקים בה. זאת, משום שאותם שוחרי פילוסופיה אשר שאפו להכיר את מקורות הרמב"ם ולא עלתה בידם, אם בשל זרות הלשון ואם בשל שפעת החומר, יוכלו עתה לעמוד עליהם בִּיתר קלות, הן בשל תרגומם לעברית והן בשל העובדה שפלקירה קרא את שפעת החומר וְכָרַר את הקטעים הרלוואנטיים לטקסט של מורה נבוכים שאותו הוא מפרש. זמינותו של הטקסט המקורי בתרגום לעברית הרחיבה במקצת את מרחב המעיינים. יש בכך ביטוי לעובדה, כי הפילוסופיה איבדה במקצת את בסיסה החברתי

אליטיסטי, אשר כתיבת מורה נבוכים כלשון הערבית, ה־lingua franca של פילוסופיה דאז, היא אחד מביטוייה, והפכה להיות אתגר לעיסוקן הרוחני של זכבות רחבות יותר מכפי שהיה הדבר בדורו של הרמב"ם.

פלקירה עולה כאן כהיסטוריון של הפילוסופיה. הוא יודע פילוסופיה, מפרש ותה ומציבה על רקע מקורות יניקתה, כאשר כל המפעל החשוב הזה מועבר תחת זבט ביקורתו האישית. ביקורתו היא רב־מישורית: כלפי הרמב"ם, כלפי מקורותיו אף כלפי עצמו. הצגת הגותו של הרמב"ם בפרופורציה שונה בתוך כדי פתיחת זערי האג'תהאד' של מקורותיו באופן רב־כיווני באה להישיר את מחשבתו של קורא המעיין. כאן הולך פלקירה בעקבות הרמב"ם אם כי בדרכו שלו. הרמב"ם יסה להישיר את מחשבת המעיין דווקא דרך שיטת הסתרת הדברים. פלקירה – ווקא דרך שיטת חשיפת המקורות על חוסר האחידות שבהם ובכך להעמיד את רמב"ם במקום נכון יותר. מה שרצה הרמב"ם להסתיר מפני הכול – רצה פלקירה גלות לפני אותם קוראי ספרו הראויים לעסוק בו לפי התנאים שהציב במבוא לספרו נורה המורה.